
Gustaw Herling-Grudziński

MÁS VILÁG

Részlet

Körtvélyessy Klára fordítása

Kéz a tűzben

A hiedelmek ellenére Oroszországban a kényszermunka egész rendszerének – beleértve a nyomozást, a börtönben töltött időt, a táborban való életet – igazából nem az elítélt megbüntetése, hanem inkább gazdasági kizsákmányolása és teljes átalakítása a célja. A kínvallatás nem szabálynak, hanem segédeszköznek számít. Valójában nemcsak arról van szó, hogy a vádlottból kicsikarják a kitalált és koholt vádirat aláírását, hanem hogy mindenestül lerombolják személyiségét.

Akit hosszú hónapokig, sőt néha évekig minden éjjel felébresztenek, akinek a kihallgatás alatt nincs joga elintézni a legegyszerűbb testi szükségleteit, aki órák hosszat egy kemény széken, a szemébe irányított villanykörtétől elvakítva ül, akit alattomos kérdésekkel és a koholt vádak elviselhetetlen crescendójával döfködnek, és szadista módon gyötrik az asztalra tett cigarettával vagy forró kávéval – az mindent hajlandó aláírni. De nem ez a fontos. Az utolsó beavatkozáshoz a letartóztatott csak akkor minősül megfelelően „preparáltnak”, amikor már jól látható, hogy személyisége apró alkatrészeire hullik szét: a képzettársításokban hézagok keletkeznek, a gondolatok és az érzelmek csapágái meglazulnak és kotyognak, mint az elromlott gépben, a jelent a múlttal összekötő ékszíjak lecsúsznak a hajtókerékről, és a tudat aljára esnek, az intellektus és az akarat emelőkarjai és áttételei beszorulnak, a mérőórák mutatói tébolyodottan ugrálnak a nulláról a maximumra és vissza. A gép nagyobb fordulatszámmal tovább forog, de már nem dolgozik úgy, mint régen – ami a vádlottnak egy perce még képtelenségnek tűnt, az most valószínűnek, bár még mindig nem igaznak látszik, az érzelmek szint változtatnak, az akaratérő lanyhul: talán csakugyan elárulta a munkásosztály érdekeit azzal, hogy külföldi rokonaival levelezett, talán valóban szabotálta a szocializmus építését, amikor hanyagul dolgozott. A vizsgálóbíró számára elérkezett a döntő pillanat. Még egy jól célzott ütés az ellenállás bénult központjába, és a szerkezet megáll. A narkózissal elaltatott vádlott egy másodpercig a semmiben lóg, semmit sem érez, semmire se gondol, semmit sem ért. Most gyorsan kell dolgozni, mint az idegrendszer mesterséges sokkolásánál vagy a vérátömlesztésnél, amikor a beteg szíve egy pillanatra megáll. Egy apró figyelmetlenség, egy kis idővesztés, és a páciens felébred a műtőasztalon, és ellenszegül – vagy összeroppan, és örök apátiába süllyed. Tehát most vagy soha! A vizsgálóbíró szeme az erre a percre előkészített egyetlen tárgyi bizonyítékot keresi, majd mint a lancettát, megfogja. Néhány órával korábban ez a bizonyíték talán jelentéktelennek látszott, bár ellentétben a többivel, volt némi alapja; most, a vádlott kiürült képzeletében gigantikus méreteket ölt. A lancetta eltalálta a megfelelő pontot, és egyre mélyebbre hatol. A sebész örült sietséggel kivágja a szívet, és a bal oldalról a jobbra helyezi, eltávolítja az agykéreg fertőzött lebenyeit, bőrdarabkákat ül-

tet át, megváltoztatja a vérkeringést, újrakötözi az elszakadt idegszálakat. A nullára állított és legapróbb alkatrészeire szétszedett emberi szerkezetet most újra összerakja, de már másképp; a képzettársítások hézagait más kötések töltik ki, a gondolatok és érzelmek merőben más csapágyakhoz illeszkednek, az ékszíjak nem a múltat továbbbítják a jelennek, hanem a jelent a múltnak, az ösztön és az akarat megváltoztatja működésének irányát, a mérőórák mutatói végleg megállnak a maximumon. A vádlott felocsúdik bénultságából, elgyötört, de mosolygó arcát a jótevőjére emeli, és mély sóhajjal kijelenti, hogy most már mindent ért, hogy eddigi egész élete tévelygés volt. A műtét sikerült, a beteg újjászületett. Amikor a cellájába érve odaáll a küblihez, és megszabadul az órák óta visszatartott vizelettől, amikor érzi, hogy homloka verejtékezik, hogy egész teste megkönnyebbül, ellazul, csak akkor bizonytalanodik el egy percre, hogy álmódott-e, vagy talán ébren élte át saját reinkarnációját. Életében utoljára alszik el ezzel a bizonytalan, kínzó érzésével; másnap déltájban úgy ébred, hogy üresnek érzi magát, mint a kibelezett dió, és szervezetének előző napi embertelen erőfeszítése után ki van merülve, de ujjong, hogy végre túl van mindenén. És amikor senkihez sem szólva sétálni indul a priccsek közt, biztosra vehető, hogy első lépéseit már egy más világban teszi meg – lábadozó: sebei gyorsan gyógyulnak, új személyiséggé forr össze.

A vizsgálat befejezése és a vádlott távollétében megtartott ítélethirdetés közt (mely után az elítéltet rendszerint gyorsan valamelyik táborba szállítják) bizonyos idő telik el; ilyenkor alkalmazkodik a vádlott a cellában az új helyzethez. Ösztöne azt mondja neki, hogy azokkal a fogvatartottakkal, akik még nem élték át a Nagy Változást, nem tanácsos beszélgetnie – sebein a hegek még túl frissek, nem bírják a horzsolást. Semmitől sem fél jobban, mint attól, hogy az új valóság egy ütéstől kártyavárként összedől. Hogy valamiféle atavisztikus, a régi világ romjai alá temetett hang a cella ajtajához löki, s ő ökölbe szorított kézzel kétségbeesetten felordít: – Hazudtam! Hazudtam! Mindent visszavonok! Eresszete a vizsgálóbíróhoz, a vizsgálóbíróhoz akarok menni! Ártatlan vagyok, ártatlan vagyok! – Ha a kegyes sors megkíméli ettől a perctől – ettől az iszonyú perctől, amikor régi agyában még bennrekedt annyi erő, hogy felfogja: az új szíve másutt és másképp dobog, mint azelőtt, s ezzel hónapok sőt néha esztendők kemény munkája megy veszendőbe –, akkor a transzportra váró elítélt reggeltől estig egykedvűen és nyugodtan heverészhet a priccсэн. Ebben a holdkóros, bénult állapotban néhány nap múlva keskeny repedést vesz észre saját belső börtönének fagyos falán: az utolsó remény gyöngye fénye szüremlik be rajta. A lágerről ábrándozik. Eleinte félénken, de később mind erőszakosabban egy ismeretlen hang – a hajdani élet becses ereklyéje, az egyetlen bizonyíték, hogy nem mindig volt így, hogy másképp is lehetett volna – a szabad tábori élet látomásával ámitja; emberek veszik körül, s köztük biztosan akad olyan, aki nem felejtette el a múltját. Az elítélt most leginkább két dolgra számít: a munkára és a részvételre. Nem magát akarja sajnáltatni – amit átélt, azt voltaképpen győzelemnek tekinti. De homályosan érzi, hogy ha fel akarja venni a fonalat, ami a ködbe vesző időkkel köti össze, amikor más ember volt, feltétlenül fel kell ébresztenie magában a részvétet sorstársai iránt, mások szenvedése iránt, mert ez a próbaköve annak, hogy bár megváltozott, mégis ember maradt. – Lehet-e élni részvétel nélkül? – kérdi magától éjszakánként hánykolódva, és ingerülten dörzsöli a homlokát, mint aki megpróbálja felidézni magában, vajon régebben éppilyen fájdalmas közönyt váltott-e ki belőle mások szerencsétlensége, mint amelyet most érez, amikor újjászületett? Lehet-e élni részvétel nélkül?

A láger megtanítja rá, hogy lehet. Kezdetben utolsó kenyérvégét is megosztja az éhségtől ájuldozó fegyencekkel, karonfogva kíséri haza a munkából a farkasvakságban szenvedőket, segítségért kiált, amikor az erdőben rabtársa baltával levágja két ujját, titokban levesmaradékot és heringfejet hord a „hullaházba”, * de néhány hét múlva rajtakapja magát, hogy mindezt nem önzetlenül, szívből teszi, hanem eszének önző parancsára – ettől fogva elsősorban saját magát próbálja menteni s csak azután másokat. A láger belső szokásai, a láger rendszere, mely az emberinek nevezhető körülmények alsó határa alatt tartja fegyenceit, tetemesen hozzájárul átalakulásához. Mert hogy is sajnálhatná a farkasvaksággal megverteket, amikor naponta látja, hogyan késleltetik a zónába való visszatérést, hogyan ütik le őket puskatussal, hogyan lökik félre őket türelmetlenül a láger keskeny ösvényéről a konyhába siető rabok; mért is látogatná az örökös félhomályba és az ürülék erjedt bűzébe merült „hullaházat”; minek is osztaná meg kenyerét az éhezővel, aki már másnap félőrült és tolakodó tekintettel fogadja a barakkban? Két-három hónapnyi belső harc után a fegyenc, aki a Nagy Változást követő időkben akarátának végső megfeszítésével megpróbál mentőkötelet dobni a kihallgatások alatt lerombolt múltjába, feladja a küzdelmet, és a priccén fekvé először hallgatja végig ellenkezés nélkül rabtársait, akik azon háborognak, hogy az a nyomorult a „hullaházban” nem dolgozik, és más kenyerét eszi, hogy a farkasvakságban szenvedők a tábor összes járdáját eltorlaszolják, és szürkület után fékezik a termelést, hogy az alultápláltságtól betegek üljenek csak az elkülönítőben, különben maholnap lopni fogják a kenyeret. Igaza volt hát a vizsgálóbírónak, amikor azt mondta, hogy a szovjet igazságszolgáltatás vasseprűje csak a szemetet söpri a táborokba, és aki csakugyan méltó rá, hogy embernek nevezzék, az képes bebizonyítani, hogy az ő esetében tévedés történt. Elszakadt az utolsó szál, a nevelés bevégeztetett. Most már csak az elítélt olcsó munkaerejének kizsákmányolása van hátra, és ha az „átnevelt” fegyencnek sikerült túlélnie nyolc-tíz évnyi rabságot, akkor habozás nélkül a bírói székbe ültethetik, szemben a belépő vádlottal, aki az egykori fegyenc régi helyét foglalja el.

Hanem akad olyan is, aki ilyenkor, az utolsó próba percében hirtelen felébred, megtorpan a válaszüton, és élesen belehasít a biztos tudat, hogy becsapták. Nem győzték meg, nem térítették meg – emberként tették tönkre, amikor izzó vassal minden emberi érzést kiejtettek belőle. Minden emberi érzést – egy kivételével. Most már késő az ajtóhoz ugrani és kiüvöltöni: – A vizsgálóbíróhoz akarok menni, ártatlan vagyok! – de arra még van idő, hogy életének hűlő hamujából, ott, ahová a részvétet temette el, magasan lobogó lángot élesszen emberségessége utolsó szikrájából – az önkéntes és mármár mesterkélt mártíromságból.

A fenti bevezetés nélkül aligha értenénk meg Mihail Alekszejevics Kosztilev történetét; a mosztovici „lagpunktról” érkezett fegyencet a brigádunkba osztották be.

Amikor Kosztilev felébredt két éves kábulatából, két dologra döbbsent rá: hogy becsapták, és hogy hogyan csapták be. Vagyis mindaz, amit feljebb leírtam, nem az én, *ex post* felépített elméletem a szovjet börtönök és lágerek nevelési módszeréről, nem M. A. Kosztilev élettörténetének lélektani elemzése, hanem az ő elbeszélésén alapuló, saját, sokszor megismételt és kiegészített története. Mint a helyes nyomra állított vadászkutya, Kosztilev alaposan megvizsgálta bebörtönzésének, vallatásának és lágerbeli életének legapróbb részleteit is, és megtanult nyugodtan, meggyőzően és szakértelem-

* A gyógyíthatatlan rabok barakkja.

mel beszélni róluk; idővel olyan lett, mint a tüdőbajos ember, aki látszólagos egykedvűséggel veszi tudomásul betegsége tüneteit és előrehaladását. Azt sem én találtam ki, hogy a részvét megmentheti a fenyegetett emberiséget, meg az önkéntes mártíromságot sem, ami a kudarcba fulladt próbálkozást követte. Ezt maga Kosztilev mondta el nekem, amikor megkérdeztem tőle, mit akar elérni azzal, hogy két-három naponta tűzben égeti a jobb kezét. A mód, ahogy erről beszélt, akár azt a gyanút is kelthette, hogy Kosztilev valamiféle vallási mánia különös válfajában szenved, amit orosz misztikusok több nemzedékétől kapott örökségül, vagy enyhe skizofréniában, amely még számára is észrevétlenül fejlődött ki benne a közel egyévi vizsgálat okozta megrázkódtatás és a lágerbéli első hónapok után. Nyugodtan, pontosan és értelmesen válaszolt, az elmebetegekre jellemző, ellentmondást nem tűrő alapossággal, s ahogy elfogadtatta hallgatójával a premisszáját, egyben a következtetéséről is meggyőzte. A felsorolt lehetőségek közül egyet sem zárok ki, de ez nem akadályoz meg abban, hogy elmondjam Kosztilev történetét. Mert akárhogy volt is, barátságom Kosztilevvel súlyosan ránehezedett szovjetunióbeli tapasztalataimra, és halála a jercevoi tábor rabjai közt sem maradt visszhang nélkül.

Kosztilev huszonnégy éves volt, amikor a párt javaslatára otthagya a moszkvai műegyetemet, és Vlagyivosztokban, a tengerészeti akadémián tanult tovább. Amúgy voronyezsi volt, s mert igen korán elvesztette apját, sihederkora óta ő gondoskodott anyjáról, aki férje halála után a fiatalon megözvegyült asszony minden ki nem élt szeretetét a fiára árasztotta. A fiatal Kosztilevet körülvevő valóságban az anyja iránti szeretet volt az egyetlen biztos pont. Mert igaz, hogy a komszomolnak, majd később a pártnak is tagja volt, de magánéletében mindig kibújt a politikai dresszúra kereteiből, és anyja karjában keresett menedéket. Haldokló apja meghagyta neki, hogy legyen hű anyjához és „a Nagy Októberi Szocialista Forradalomhoz”. Kosztilev gyerekkora óta a kommunizmus légkörében nevelkedett, így aztán eszébe sem jutott, hogy anyján és az októberi forradalmon kívül más fontos dolog is lehet a világon. Nem habozott hát – annak ellenére, hogy állítása szerint az irodalom mindig is vonzotta –, amikor a komszomol a moszkvai műegyetemre küldte; akkor sem ellenkezett, amikor fiatal tervezőmérnökként a párt utasította, hogy a vlagyivosztoki tengerészeti akadémián folytassa tanulmányait.

Mielőtt folytatnánk a történetet, gondolkozzunk el egy percre, hogy mi volt a nyitja Kosztilev kommunizmusának. Elsősorban a neveltetése. Anyja, az egyszerű és többé-kevésbé vallásos asszony nem sokat értett abból, amiről a férjétől gyakran hallott, de az elhunyt iránti kegyelemből, és mert ösztönösen érezte, mivel védheti meg családja biztonságát, szította fiában a forradalmi hevületet. Az anyai biztatás csak kamaszkoráig elégitette ki Kosztilevet. Amikor beiratkozott az egyetemre, már volt annyira értelmes, hogy egy lépéssel tovább kívánt jutni, és az eszével is fel akarta fogni annak a hitnek az elveit, amelynek addig a szívével engedelmeskedett. Megismerte a marxizmus klasszikusait, alaposan tanulmányozta Lenint és Sztálint, élénk résztvevője volt a pártértekezleteknek, és arra az elhatározásra jutott, hogy mint kommunista mérnök az új technikai civilizáció misszionáriusa lesz „a Nyugatot utolérő és megelőző” Szovjetunióban. Amikor még kettesben élt anyjával, az iskolából hazaérve naponta látta a voronyezsi földszintes kis ház ablaküvege mögött szigorú arcélét, és bent, a félhomályban mindig szíven szúrta a fájdalom, valahányszor a mama munkától elkérgesedett kezébe hajtotta a fejét; akkor fejlesztette ki magában a tudatot, hogy mások boldogságáért szenvednie kell. A politikai alapismeretekből megtudta, hogy igazi szenvedés

csak Nyugaton van; ettől kezdve viszont a világorradalom gondolata tartotta lázban. Személyisége alakulásában fontos szerepe volt annak, hogy miközben a szovjet sajtó és propaganda őrvongva támadta a kapitalista világot, Kosztilev nem a gyűlölet, hanem az ismeretlen Nyugat iránti szeretet nevében tett magának fogadalmat, hogy harcolni fog az elnyomott európaiak szabadságáért.

Nem könnyű megérteni, hogy ez a fiatal fiú, aki egyetemi éveit előtt ki sem tette a lábát szülővárosából, Voronyezsből, milyen csoda folytán tudott kialakítani magában ilyen árnyalt képet a Nyugatról. Minthogy természeténél fogva inkább lelkesedésre, mint gyűlölködésre volt hajlamos, valószínű, hogy a párt politikai alapismereteiből képzeletét elsősorban a hivatalosan „harcos haladóknak” kikiáltott nyugati személyek gyűjtötták fel – annál jobban, minél feketébbre festette az útszéli zsargon a társadalmi, politikai, egyházi és erkölcsi viszonyokat ott, ahol ezek az emberek tevékenykedtek. A szovjet nevelők még nincsenek kellőképpen tisztában vele, hogy hogyan működik az ifjúság képzelete; a határozottan körvonalazott szentek alakja szinte mindig mélyebb nyomot hagy bennük, mint a mindenholra rájuk leselkedő pokoli lények. Mulatságos s egyben tragikus volt látni Kosztilevet 1941 márciusában, ahogy Thorez nevének hallatára reszket az elragadtatástól és megilletődöttségtől. Kosztilev Thorezt tartotta a francia forradalom egyetlen törvényes utódának, bár azt nem nagyon értette, mért engedelmeskedik a párttitkár olyan szolgálai módon annak, aki elárulta az októberi forradalmat.

A fiatal Misa nem vesztegette idejét. Műegyetemi tanulmányai és pártbeli feladatai mellett egy esti tanfolyamon sikerült négy év alatt annyira megtanulnia franciául, hogy már folyékonyan olvasott. Vlagyivosztokban rákapott az olvasásra, és véletlenül a kezébe került Goncsarov világ körüli útjáról írt naplója, *A Pallasz fregatt*. Ez az „utazás” józanabb vágányra terelte Kosztilev ábrándozásait; megkettőzött erővel vetette bele magát a tanulásba, és örült utazási láz hatalmasodott el rajta. Kétségtelen, hogy élete enyhén szólva furcsán alakult. Felnőtt fejjel élte gyerekkorát, így vett elégtételt gyerekkori koraérettségéért.

Kosztilev másodéves volt a tengerészeti akadémián, amikor Vlagyivosztokban rábukkant egy kis magánkölcsonkönyvtárra s benne néhány elrongyolódott francia könyvre: a polcon ott volt Balzac, Stendhal, Flaubert *Érzelmeik iskolája*, Musset *A század gyermekének vallomása* és Benjamin Constant *Adolphe*-ja. Kosztilev semmi különösöt nem várt a könyvektől – csak „a nyelvet akarta gyakorolni”. A világ, amit feltártak előtte, minden képzeletét felülmúlta – mintha mesét olvasott volna. Ettől kezdve Kosztilev a szüntelen izgalom állapotában élt. Éjszakánként olvasott, a tanulást elhanyagolta, már nem ment el minden pártértekezletre, magába zárkózott, és elhidegült legjobb barátaitól. Később többször is megpróbálta megmagyarázni nekem, milyen érzéseket váltott ki belőle a francia irodalom felfedezése.

– Belebetegedtem abba, hogy valami megfoghatatlanra vágytam – mesélte, és egészséges kezével kopaszra borotvált, szögletes fejét simogatta –, úgy szívtam magamba a más levegőt, mint aki tudtán kívül egész életében fuldoklott. Értsd meg, nem a tények számítottak; végül is az emberek az egész világon szerelembe esnek, meghalnak, szórakoznak, áskálódnak, szenvednek. A légkör volt fontos. Mindaz, amiről olvastam, mintha a forró égőben játszódtott volna, miközben én születésem óta jeges pusztaságban éltem... Moszkvában is másféle életet láttam, de abban valamiféle szektás féktelenség volt, a bezárt szállodákból nem szivárgott ki az utcára...

– De Misa – ellenkeztem –, hiszen ez csak irodalom. Fogalmad sincs, hányan nélkülöznek és szenvednek Nyugaton...

– Tudom, tudom – rázta a fejét –, a vizsgálóbíró a végén ugyanezt mondta nekem. De ha rövid ideig valaha is éreztem, mi a szabadság, az pontosan akkor volt, amikor az öreg Berger francia könyveit olvastam. Olyan voltam, mint a jég fogságába zárt hajó, ne csodálkozz hát, hogy megpróbáltam magam kiverelkedni melegebb vizekre.

Kosztilev gyakran használt irodalmi párhuzamai rendszerint nem voltak túl szerencsések, ez viszont kivételesen találó volt. Tagbaszakadt nagy testével, faltörő kosra emlékeztető leszegett fejével, pöröly nagyságú öklével csakugyan hasonlított egy jégtörő hajóra.

Amikor hallottam és tanúja is voltam Kosztilev élettörténetének, nem igazodtam el benne teljesen; mostanra viszont olyan olvasható lett, mint egy megfejtett palimpszeszt. A régi szöveg tanulmányozásánál ugyanis azt tartottam a legfontosabbnak, hogy Kosztilev értelmezése ne vezessen félre, és tragédiáját ne lássam úgy, ahogy elsődleges és öntudatlan formájában az emlékezete megőrizte. Sajnos! Kosztilev itt maga is kutató volt, és mielőtt megengedte, hogy mások is olvassanak az életében, egyedül, segítség nélkül aprólékos és nagyon egyoldalú elemzésnek vetette alá. Például meg volt győződve róla, hogy „feltámadását” néhány tucat agyonfogdosott francia regénynek köszönheti, én viszont úgy gondoltam, hogy a könyveket egyszerűen túl későn és szerencsétlenségére franciául olvasta el. Ha jól tudom, a Kosztilev által „felfedezett” összes regényt oroszra is lefordították, és bár igaz, hogy tele voltak elviselhetetlen marxista szövegmagyarázattal, a Goszizdat olcsó kiadásában bárki szabadon elolvashatta őket. A véletlen műve, hogy miközben Kosztilev a francia könyveket olvasta, abban a korban volt, amikor a megkésett és elfojtott lázadásban rendszerint már van valami beteges és mániákus: Kosztilev a fejébe vette, hogy becsapták, hogy „az egész igazságot” rejtegették előtte. Úgy viszonyult a Nyugathoz, mint az áttért neofita, aki a régi hitében való tévelygését a csalók összeesküvésének és féltékeny papok galádságának számlájára írja. Kosztilev eltávolodott a párttól, sőt nem átalotta megvádolni anyját, hogy részben ő az oka, hogy hamis isteneket szolgált. Egyszer, a kollégáival vitázva, megfélemedezett magáról, és kifakadt: – Szabaddá tenni Nyugatot! Mitől? Az olyan élettől, amibe mi soha még csak bele se szagoltunk? – Szavait dermedt csend követte, de az incidens egyelőre feledésbe merült.

1937-ben a magánkölcsonkönyvtár tulajdonosát – egy Berger nevű öreg, Volga menti németet – letartóztatták, és néhány hét múlva Berger Kosztilevet is magával rántotta. Az első kihallgatás látszólag arra utalt, hogy Kosztilev szereplése a Berger-ügyben leginkább a véletlen műve. Ahogy sorolta a kölcsonkönyvtárát látogató embereket, az öreg német „a tengerészeti akadémia magas, vállas hallgatójáról” sem feledkezett meg. Noha Bergert a Nagy Tisztogatás hulláma sodorta a börtönbe, ügyében annyiféle alapos gyanú merült fel, hogy erre minden épeszű rendőr felkapta volna a fejét. Egyvalami biztos volt: a kolimai Dalsztrój vezetősége az öreg német közvetítésével aranyat cserélt külföldi valutára és japán gyártmányú luxuscikkekre.

Kosztilevet eszméletlenül verték, s miután egy vödör hideg vízzel magához térítettek, megint ütötték; szinte semmit sem látott a megalvadt vértől ragacsos szemével, dagadt ajka alatt vérzett az ínye, és kocogott a foga – de nem vallotta magát bűnösnek; minél embertelenebbül kínozták, annál konokabban tagadott. Micsoda bonyolult és kiszámíthatatlan szerkezet az ember szervezete! Igaz, hogy meghatározott tűrésküszöb van, de ha azon átlépnek, az összeroppanással éppúgy számolni kell, mint a várat-

lan lázadással, az érzéketlenség *in extremis* válfajával. Amikor a kihallgatottnál áttörök a fizikai ellenállás első vonalát, és széttaposnak benne minden olyan gócot, amely a fájdalommal együtt a feladás parancsát bocsátja ki, ez végül többnyire az akaraterő teljes benuulásával és a gerinc megroppanásával jár; az utóbbi most már éppolyan hasznavehetetlen, mint rongybábuban a törött bot. De néha előfordul, hogy a veréstől elzsibbadt szervezet gépiesen ismétli a tétován védekező tudat utolsó, még el nem felejtett erőfeszítéseit, mint ahogy az agóniába süllyedt testnek is még működnek a feltételes reflexei. Kosztilev csak egyvalamire emlékezett: makacs eltökéltséggel szűrte át újra és újra görcsösen összeharapott fogán: – Ártatlan vagyok, sohasem kémkedtem, soha! – Akkor ájult el – ezúttal hosszú időre –, amikor egy rekedten elkiáltott soha! után érezte, hogy görcsbe rándult állkapcsa nyomására metszőfogai kilazulnak, és fuldokolva kiköpi őket, a vér és a hányadék meleg sugarával együtt, mely úgy tört ki az elszorult gégén, mint olaj a megfűrt forrásból, és a falra fröccsent. Valami megkönnyebbülésfélét érzett, és elnyelte a sötétség. Ez mentette meg. Amikor néhány nap múlva a börtönkórházban magához tért, már lemosdatták és bekötözték.

A következő kihallgatáson a kémkedés vádjá lekerült a napirendről, és általános beszélgetés váltotta fel Kosztilev politikai nézeteiről. Világos volt, hogy az NKVD nem akarja Kosztilevet ilyen állapotban visszaküldeni a tengerészeti akadémiára, ezért úgy döntött, hogy más vágányra tereli a vizsgálatot. Hogy a fiatal szovjet mérnök torzzá vert arcát megmentse, arról szó sem lehetett, de a forradalom éber őrének, a húsz éve működő félelmetes intézménynek az arcát még megmenthették. A szovjet jogelmelet azon a feltételezésen alapul, hogy nincs ártatlan ember. Vagyis amikor a vizsgálóbíró kézbe vesz egy ügyet, hosszú vallatások után akár el is vetheti az eredeti vádat, de ez nem jelenti azt, hogy nem próbálhat szerencsét másutt. A vizsgálati fogságban levő rabok remek körülírást találtak erre a furcsa procedúrára: – Mit kentek rád? – kérdezték a kihallgatásról visszatérő cellatársuktól. Az elmarasztaló ítélet végeredményben minden esetben valamiféle kompromisszum: a vádlott megtudja, hogy „nemhiába került ide”, az NKVD pedig akadály nélkül tovább ápolja tévedhetetlenségének mítosztát.

Felesleges részleteznem a Kosztilev ügyében lezajlott vizsgálatot, hiszen mindazt, amit a fejezet elején a bizonyos típusú rabok személyiségének felbomlasztásáról és átneveléséről írtam, az ő tapasztalataiból vettem. Kosztilev dosszióját kiemelték a Berger-ügyből, és egy másik vizsgálóbírónak adták. A fiatal mérnök fellélegzett. A rövid megszokításokkal csaknem egy évig tartó kihallgatásokon már egyszer sem ütöttek meg. Az éjszakai kihallgatások néha lázas diákvitákra emlékeztettek; Kosztilev érvelt, támadott, hosszú beszédeket mondott, és amikor visszament cellájába, úgy készült a következő párviadalra, mint ügyvéd a tárgyalásra. Az első három hónapban a vizsgálóbíró udvariasan hallgatott, csak nagy néha szúrt közbe egy-egy rövid észrevételt, vagy jegyezgetett. Kosztilev már megtanulta, hogy az NKVD-nak szükség esetén másféle érvei is kéznél vannak, így aztán az ismerkedés első három hónapja olyan volt neki, mint hajnali álom az éjszakai lidércnyomás után. A maga módján még meg is kedvelte a szűkszavú, mindig mosolygó bírót, aki kávéval és cigarettával kínálta, aggodva érdeklődött fejsebéről, és figyelmesen közelebb hajolt, amikor a töprengés elfátyolozta Kosztilev hangját. De a kihallgatás első szakaszában, úgy tűnt, semmire sem jutottak. Kosztilev mindent elmondott magáról, bevallotta a Nyugat iránti bűnös vonzalmát, és azt kérte, tegyék át ügyét a börtönből a tengerészeti akadémia pártszervezetének plénuma elé. Végére is a vád, hogy „a burzsoá liberalizmus befolyása alá ke-

rült”, legfeljebb a központi diákbizottságnak való vitatéma, mely meghosszabbítja vagy elveszi a pártigazolványokat; mint az NKVD börtönében zajló vizsgálat egyetlen pontja, neveléses. Kosztilev inkvizitorának erről más volt a véleménye, és azonnal támadásba ment át.

Mint a forgószínpadon, a vizsgálat díszletei megváltoztak. Kosztilevet éjjel verték fel álmából, néhány óra múlva visszakísérték a cellájába, hajnalban újra felébresztették, a napi étkezések idején és azokban az órákban, amikor a rabok szükségüket végezték az árnyékszéken, kihallgatásra hívták. Cigarettről, forró kávéról már szó sem volt. Kosztilev sápadtan és kábán engedelmeskedett, szeme vérekes volt a kialvatlanságtól, homloka tüzelt a még be nem gyógyult sebektől, fejében, mint bádogkanna alján zubogó maradék víz, zúgott a vér. Előfordult, hogy fényes nappal térden csúszva, s mint a világtalan, a folyosó falát tapogatva ment kihallgatásra, máskor szemtől szemben a vizsgálóbíróval, a kemény széken ülve elájult. A kis szobában, melyben most naponta tíz-egynéhány órát is eltöltött, az ablak rácsa mögött éjjel-nappal leeresztett fekete redőny elrekesztette a kint haladó időtől, és prédaként vetette oda az agyafúrt kérdéseknek, ahogy ott, a villanykörte vakító fényében ült. Kosztilev néha úgy érezte, hogy a feje egy kóccal és ezernyi hegyes túvel kitömött óriási párna. Érezte a tük fájdalmas, megsokszorozódott döféseit, és végső kétségbeesésében megpróbálta tompítani fájdalmát: a homlokát, halántékát és arcát fedő kötést szaggatta, vagy befogta a fülét, melyben a túsúrások hasogató, fémes, pergő hanggá változtak, mint mikor egy üres cserép fenekére vasreszelék záporoz. Elvesztette időérzését, álmában gyakran volt magömlése, s ez legyengítette; amikor a nevét kiáltották, bódultan és félig eszméletlenül ugrott fel a priccsról, gyulladt szeme a cellát pásztázta.

Ha csak arról lett volna szó, hogy valami koholt vádat ismerjen be, Kosztilev erre elvben már hajlandó volt, sőt többször is próbálta sugallni ezt a megoldást a vizsgálóbírónak. Csakhogy az inkvizitor, akinek egyszeriben úgy megváltozott az arca, mintha álarc hullott volna le róla, most megint tényeket követelt. Kik voltak a tagjai a tengerészeti akadémia titkos szervezetének? Kit avatott be Kosztilev politikai nézeteibe? Hol és mikor tartották a gyűléseket? Mi volt a szervezet gyakorlati célja? Milyen külső kapcsolatai voltak? Ki volt a szervezet vezetője? Kosztilev akaraterének végső megfeszítésével tagadott, de érezte, ha még sokáig vallatják, neveket és tényeket fog kitalálni, hogy a fikcióban találjon menekvést a valóság iszonyatos úrje elől. Az első három hónap, amikor még a Berger-ügy volt napirenden, feszültségeivel és testi kínjaival együtt, most rövid epizódnak tűnt fel. Egyik éjjel aztán váratlan fordulat állt be a vizsgálatban; Kosztilevvel aláírtak egy okmányt, mely bizonyította, hogy a tengerészeti akadémián folytatott agitációja sohasem vezetett tényleges szervezkedéshez.

A vizsgálat harmadik szakaszában a kihallgatások ismét enyhültek. Kosztilevet most hetente, sőt néha csak kéthetente egyszer vitték el esti kihallgatásra; a barátságos diskurzusok fő témája a változatosság kedvéért a „Nyugat-Európa életének valódi képe” volt. Jobbára a vizsgálóbíró beszélt – udvariasan, mosolygósan, megértőn, mint régen –, Kosztilev pedig hallgatott vagy kérdezett. Értelmesen és érdekesen beszélt a bíró, könyvekkel, számokkal, tényekkel dobálódzott.

Már a kihallgatások hangvétele is elég lett volna ahhoz, hogy azok után, amit átélt, Kosztilev józanul bűnbánatot gyakoroljon. Csakhogy most már ennél többre ment ki a játék. A bírónak csakugyan sikerült meggyőznie Kosztilevet; az üldözött elhitte egykori üldözője minden szavát. Kosztilev hallgatott, el-elsuttogta: szörnyű! – részletekről

kérdősködött, és megismerve a tényeket, ő maga vont le a logikus következtetéseket – vagyis most éppolyan őszinte hévvel tárta fel a Nyugat hazugságait, mint amilyenek annak idején az igazságaival ismerkedett. Az ember azt gondolná, hogy a bőr alatt szerteszivárgott genny végre egy helyre gyűlt, és mindjárt kifakad. De az inkvizítor mesterségesen elnyújtotta a kihallgatásokat, mintha utólag akarna meggyőződni róla, hogy a bűnös megtérése nemcsak az erejét vesztett áldozat képmutató ravaszkodása. Mit akart még elérni? Áldozata kész volt bűnhődni eltévelyedésének és gyengeségének minden percéért, mert újra hitt. Kész volt munkájával bizonyítani, hogy képes annak szentelni életét, amit megszeretett.

– No, Kosztilev – mondta végül egyik este a vizsgálóbíró –, ma befejezzük a vizsgálatot. Csak aláírod a vádiratot, és vége. Minden egy dologra vall: te idegen hatalmak segítségével meg akartad dönteni a Szovjetunió jelenlegi rendszerét.

Kosztilev összerándult, és mint akit váratlan ütés ért, meggörnyedt. Vér tolt a fejébe, s a következő pillanatban hangosan kiabálta volna: – hazugság! – De csak arra volt képes, hogy döbbenetben hebegjen.

– Idegen hatalmak segítségével meg akartam dönteni a Szovjetunió rendszerét?...

Le nem véve a szemét Kosztilevről, a bíró a dossziéba nyúlt, és egy gépelt vallomást dobott az asztalra; a tengerészeti akadémia három diákja írta alá, egyik mondata piros ceruzával volt aláhúzva.

– Olvasd fel hangosan! – parancsolt rá keményen Kosztilevre.

– Szabaddá tenni Nyugatot! Mitől? Az olyan lélettől, amibe mi soha még csak bele se szagoltunk?

Kosztilev visszatette az asztalra a papírt, és lehorgasztotta a fejét. Eszébe jutott útiláza, ábrándozásai, hogy kiutazik Nyugatra. Ki tudja, ki tudja... Minden logikusnak tetszett – irreálisnak, de elképesztően logikusnak. Egy ezerszer ellenőrzött számoszlop feküdt előtte! – csak alá kellett húznia, és leírnia a végeredményt. Elkérte a vádiratot, és az aljára lassan aláírta a nevét.

– Írhatnék az anyámnak? – kérdezte csendesesen – Egy éve írtam neki utoljára.

– Holnap a cellában kapsz levélpapírt és borítékot.

A vizsgálat lezárása után Kosztilev csak néhány percre ment vissza magánzárkájába, hogy összeszedje holmiját, utána egy közös cellába kísérték. Elzárkózva a beszélgetéstől némán feküdt a priccsen, és a mennyezetet nézte. Szóval vége a lidérces álmatlan éjszakáknak és a gyötrelmes ideg feszültségben telő nappaloknak. Örült, hogy nemsokára lágerbe viszik. A közel egyéves tétlenség néha éppúgy gyötörte, mint a kihallgatások és kínvallatások; most végre dolgozni akart, visszatérni az emberek közé. Lehet-e élni részvét nélkül – ismételte magában éjjelente, a leendő sorstársaira gondolva –, lehet-e élni részvét nélkül?

1939 januárjában a tíz évre elítélt Kosztilev a kargopoli táborba indult; Jercevéből, ahol néhány napot töltött, a „szakirányítás” keretében Mosztovicába küldték. A mosztovici „lagpunkt” rabjai szentnek ismerték meg; halála után, valahányszor nagyobb rabszállítmány érkezett Mosztovicából Jercevéba, a „fegyencovábbítóban” még sokáig hallottam tisztelettel kiejteni Mihail Alekszejevics Kosztilev nevét. Mint „szakirányító” mérnöknek Kosztilevnek valamivel jobb életkörülmények és viszonylag könnyebb munka járt. Jóformán az egész kenyéradagját szétosztotta a raboknak, levesjegyet vitt a „hullaházba”, kihasználta, hogy szabadon, ór nélkül járhat ki a zónából, és néha kis zsiradékot, zöldséget hozott a betegeknek, a mosztovici fűrésztelepen, ahol több brigádnak is vezetője volt, minden rabnak a valódi munkateljesítményénél magasabb

normát számolt. Ez a „tufta”* okozta végül a veszét. Az egyik brigád tagja feljelentette; a kargopoli táborok parancsnokának adminisztratív utasítására büntetése letöltésének végéig megfosztották a „szakirányítói” munka-jogától, és egy erdei brigádba osztották be. Ott gyorsan megfélemlkedett a részvétről, mert most ő szorult rá inkább, mint a többiek. A kétkezi munka annyira összetörte és megalázta, hogy egy falat többletkenyérért mindenre kapható volt. Rabtársait meggyűlölte, természetes ellenséget látott bennük. Talán még mélyebbre süllyedt volna, talán még besúgónak is beállt volna, ha véletlenül nem kerül a kezébe egy könyv, amit még szabad emberként Vlagyivosztokban olvasott. Kosztilev újra elolvasta a kötetet, zokogva, mint a gyerek, aki a sötétben megtalálta anyja kezét. És akkor jött rá másodszor, hogy becsapták.

1941 márciusában Kosztilev felkötött jobb karral érkezett egy rabszállítmánnyal Jercevo-ba, és névlegesen a teherhordó brigádunkba osztották be.

A barakkban már derengett, de a huszonvalahány teherhordó egymás mellett fekvé aludt a sarokban, és akkor sem moccant, amikor Dimka hangos kiáltással jelentette, hogy vége a reggeliidőnek. Előző nap reggeltől estig dolgoztunk, s délben újabb munka várt ránk a bázison, így aztán megengedték nekünk, hogy átaludjuk az ébresztőt, és a reggelit az ebédszünetben vegyük át.

Akkoriban még ott tartottam, hogy sehogy sem győztem a nehéz testi munkát. Éjszakánként gyakran csak két órát aludtam egyhuzamban, álmom kőkemény, nehéz, ájuláshoz hasonló volt. Két óta után felébredtem, mozdulatlanul feküdtem a nyugtalanul alvó rabtársaim között, és igyekeztem megbarátkozni a gondolattal, hogy másnap megint dolgoznom kell.

Az ébresztő után rendszerint már nem tudtam elaludni, s ennek köszönhetem, hogy amikor Kosztilev a brigádunkba került, már másnap felfedtem bekötözött kezének titkát. Miután Dimka kötelességszerűen közhírré tette, hogy a konyhán befejezték a reggeliosztást, szokása szerint kiment a zónába. A barakk néptelen volt; csak egy fiatalember olvasott elmélyülten a kályha mellett. Még tegnap megtudtuk, hogy Mosztovicából új rab érkezett a brigádunkba, aki csak azután fog velünk dolgozni, ha meggyógyul a keze.

A nagyra nőtt fiatalembernek a magasságához képest is túl nagy volt a feje, és olyan szögletes, mintha durva kőből faragták volna. Alacsony homloka alatt a bozontos szemöldök jóformán eltakarta apró lázas szemét, mely parázsként süppedt bele az éhezéstől puffadt arcába. Csak lejjebb ködlöttek fel arcán az intelligencia és valamiféle megveszekedett csökönység fejlethetetlen vonásai. Különösen a keskeny, görcsösen összeszorított ajka emlékeztetett középkori szerzetesek arcképeire. Emlékszem, mennyire megbűvölt az érzékenységnek és a durván faragott, már-már brutális érdeségnek ez a ritka keveréke. A homlokát benövő haj csak még jobban kiemelte fejének kőszobor jellegét. Bal kezével ösztönös áhítattal lapozott, mozdulatlan jobbájjal leszorította a könyvet, hogy az le ne essen. Olvasás közben szája szegletében varázslatosan naiv, már-már gyerekes mosoly bujkált.

Egyszerre csak az új rab letette a könyvet, s miután megbizonyosodott róla, hogy a sarkunkban senki sem mozdul, egészséges kezével letekerte a másikról a kötést. Ez eltartott néhány percig; ezalatt a fiatalember kétszer-háromszor kevés fát dobott a tűzre. Mielőtt letépte volna a sebbe ragadt, megkeményedett pólyát, megint felénk né-

* Csalás – orosz lágerszleng.

zett, aztán hátravetette fejét, és durván megrántotta a kötést. Úgy rémlett, egyenesen rám néz, de ő úgy nézett, hogy semmit sem látott; hirtelen becsukott szeme most szinte teljesen beleveszett felgyűrődött orcájába; fájdalmában az alsó ajkába harapott. Fejét még mindig hátravetve a kályhához lépett, és a kötszertől megszabadított kezét a tűzbe tette. Eltorzult arca rángott a görcsös fájdalomtól, szeme mintha a koponyája mélyébe süppedt volna, összeharapott foga csikorgott, homlokán nagy verejtekcspek gyűltek össze. Ez alatt a rövid idő alatt nemcsak fájdalomtól vonagló arcát láthatam, hanem a kezét is – a megégett, cafatokban lógó bőrrel bevont véres, gennyes dagadt koloncot; a csepegő genny, mint az olaj, sercegve hullott a vörösen izzó hasábokra. Végre kihúzta a kezét a tűzből, leroskadt a kályha mellett álló padra, fejét a térdére hajtotta, és bal ingujjával letörölte arcáról a verejtéket. Most, hogy túl volt az iszonyú próbán, mintha elernyed, ellazult volna, mint az utcai szemfényvesztő, aki izmait megfeszítve kiszabadult a béklyóból, és mint a kipukkadt léggömb a járda közepére tottyant.

Lemásztam a priccsról, és az asztalhoz ültem, de az új rab csak akkor vett észre, amikor megfogtam az átnedvesedett és piszkos rongyot, hogy segítsék bekötözni a kezét. Csodálkozva és hálásan rám nézett, de elkínzott, véreres, könnyes szeme kisvártatva nyugtalanul fellángolt.

– Láttad? – kérdezte suttogva.

Némán bólintottam.

– Nem árulsz el?

Nem, nem árultam el. Évekig féltékenyen őriztem titkát, jöllehet találkozásunk után egy hónappal már nem élt. Mert nem sokkal azután, hogy megtudtam titkát, a barátságát is magaménak tudhattam.

Ha emlékezetem nem csal, a fenti eset 1941 márciusának közepén történt, és április 15-én Kosztilev holttestét elszállították a zónából. Vagyis egy hónapig ismertük egymást; a barátság elmélyítéséhez ez túl rövid idő, a megkötéséhez viszont elég. Kosztilev kutyahűséggel ragaszkodott hozzám, és ha egy lágerben beszélhetünk ilyesmiről – elválaszthatatlan pár voltunk. Mert igazából tíz-egynéhány, de néha még több órára is elválasztott bennünket egymástól a munka. Kosztilev változatlanul a felmentettek listáján szerepelt, és minden harmadik nap este elment a rendelőbe ellenőrzésre. Kétségtelen, hogy egy-egy ilyen vizit előtt a barakkban kihasználta az első adódó alkalmat, hogy a tűz felett „átkötözze” a kezét. Mert annak ellenére, hogy már részletesen beavatott életének történetébe, és elmagyarázta nekem önkéntes vértanúságának indítékait, önsanyargatásának legalább annyi köze volt a mártíromsághoz, mint a felmentéshez a munka alól. Ezt két dolog is cáfolhatatlanul bizonyítani látszott. Először is az ötlet születésének körülményei. Mosztovicában az erdőirtáskor Kosztilev egyszer kenyeret pirított a tűzön; amikor figyelmenlenségéből és az éhségtől elcsigázva elejtette a szeletet, habozás nélkül a tűzbe nyúlt érte. Aznap este egy hétre felmentették a munka alól, s ezalatt kidolgozta a tervét. A másik bizonyíték: az, amit Kosztilev szabad idejében a barakkban csinált. Ismeretségünk végéig rejtély volt előttem – Kosztilev nem volt hajlandó beavatni titkába –, hogy a lágerban kitől kapja azt a rengeteg könyvet. Ugyanis állandóan olvasott, reggeltől estig, éjjel a felső priccsen a villanykörte alatt, sőt még a rendelőben is, míg a sorára várt.

A Kosztilev-ügy aktái közt alighanem lehetett egy utasítás a vizsgálóbírótól, hogy a többi rabnál valamivel jobban bánjanak vele, mert bár a „tufta” bűne terhelte, az erdőirtás közben történtek után azzal a határozott ukázzal érkezett Jercevoába, hogy a

bázison dolgozó teherhordó brigádba osszák be. De az is lehet, hogy azért tették át Jercevoába, mert – az 1937-ben történt letartóztatása óta először – Kosztilevnek megígérték, hogy találkozhat anyjával. Még Mosztovicában megszábták, hogy az öreg Kosztilevné majd május első napjaiban érkezik meg Voronyezsből Jercevoába, és a „találkozások házában” három napig együtt lehet a fiával. Ez olyan boldog izgalommal töltötte el Misát, hogy képtelen volt felfogni, milyen veszély fenyegeti. Ugyanis a státusa – mármint hogy alapjában véve egészséges rab, akinek rejtélyes okból nem gyógyul a keze – a szovjet büntetőtáborok rendszerében kivételes és hosszabb ideig tűrhetetlen volt. Így aztán sokszor tanácsoltam neki, hogy legalább addig, amíg anyjával találkozhat, hagyjon fel a kézégetéssel, és menjen el néhányszor a bázisra. Utána majd, nos, utána – azt csinál, amit akar. Kosztilev ilyenkor kedvesen nevetett, és gyerekes daccal azt mondta:

– Soha, érted, soha többé nem fogok neked dolgozni!

Április első napjaiban a lágerban elterjedt a hír, hogy Jercevoából rabszállítmányt kényszerülnek küldeni Kolimába. Csak most, hogy már sok könyvet olvastam a német koncentrációs táborokról, tudom, hogy a szovjet légerekben Kolimába küldeni a rabokat olyasmis volt, mint a németekben a gázkamrába ítélték válogatása. A két módszer annyira hasonlított, hogy akárcsak a gázkamrába, Kolimába is az egészségileg erősen leromlott rabokat válogatták ki, őket viszont – ellentétben a németekkel – nem az azonnali halálba küldték, hanem a szervezet kivételes ellenállását és nagy testi erőt követelő munkára. Ennek a vérfagyasztó képtelenségnek az a titka, hogy minden tábor parancsnoka elsősorban a saját táboráért felelős, és aszerint kap pofont vagy dicséretet, hogy rabjai mennyire teljesítik a rájuk szabott termelési tervet; vagyis ha parancsot kap, hogy küldjön valahová meghatározott számú rabot, boldogan szabadul meg a kizsigezelt emberektől, és féltékenyen őrizi a teljes értékűeket. Táborunk mindenestre megbénult a rettegetéstől. A barakkokban megszűntek a beszélgetések, munka közben senki sem panaszkodott, a rendelő kiürült. Közeledett az Utolsó Ítélet napja, s mi alázatosan álltunk nap mint nap haragos arcú Urunk előtt, és esdeklő szemmel figyeltük villámgyorsan mozduló kardját.

Kosztilev még most sem hajlott az okos szóra, és a „hullaházban” lakó ázsiaiak kivételével harmadnaponként rendszeresen ő volt a rendelő egyetlen páciense. Április 10-én este közölték vele, hogy rajta van a kolimai listán, és hogy másnap reggel jelentkezzen a fürdőben fertőtlenítésre. Kosztilev döbbenet, de férfiasan fogadta a csapást. Csak annyit mondott csendesen:

– Nem fogom látni anyámat.

Ma sem tudom megmondani, mi vitt rá, de még aznap este elmentem a tábor parancsnokához, és felajánlottam, hogy Kosztilev helyett én megyek el a rabszállítmánnyal. Talán az akkori testi és lelkiállapotom tette. Erőm fogytán volt, és a három hónapnyi tétlenségnek – körülbelül ennyi ideig tartott Kolimába az út – rövid távon sok előnye is lehetett; meg aztán elég fiatal voltam még ahhoz, hogy ez a világvégi utazás kusza érzelmeket és reményt ébresszen bennem, hogy újabb tájakkal ismerkedhettem meg. Akárhogy volt is, az irodában előadtam a parancsnok Szamszonov helyettesének a kérésemet. Csodálkozva nézett rám, de a szemében nem volt harag.

– Ez itt munkatábor – mondta kurtán –, s nem érzélgős regény.

Kosztilevnek csak a parancsnoki barakk látogatása után számoltam be sikertelen kísérletemről. Nem csodálkozott, sőt még csak meg sem lepődött. Neki az egész ügy csakugyan „regény” volt, ha talán nem is olyan „ézelgős”, ahogy Szamszonov helyet-

tese képzelte, hanem tragikus végű „regény”; ezt Kosztilev biztosan maga is tudta, és a tragédia megelőzésére tett utolsó kísérletre tulajdonképpen én szántam rá magam – az ő „Nyugatról jött jó barátja”. Kosztilev csak annyit tett, hogy megszorította a kezem, aztán kiment a barakkból. Ez akár a búcsúnk is lehetett, mert a messzire induló transzportokat néha egyenesen a fürdőből az állomásra szállították.

Másnap este az őrház ajtajában Dimka várt rám.

– Gusztav Joszifovics – súgta vacogva, és megragadta a kezem –, Kosztilev a fürdőben leöntötte magát egy veder tűzforró vízzel. A kórházban van.

Nem engedtek be a kórházba, de már amúgy sem lett volna értelme. Kosztilev pokoli kínok közt haldoklott, eszméletét már nem nyerte vissza. Ezúttal örök időkre kapta meg a felmentést. És bár másképp halt meg, ahogy élt, minthogy ismertem, és a magam módján szerettem, máig is úgy jelenik meg előttem, mint az olyan ember, aki sorra mindent elvesztett, amiben hitt: fájdalomtól eltorzult arccal látom, keze, mint az éppen edzett kard pengéje, a tűzben.

Az öreg Kosztilevnét alighanem elfelejtették időben értesíteni fia haláláról, mert május első napjaiban, amikor este, a láger kapuja előtt az ellenőrzésre vártunk, az őr elmondta nekünk, hogy az asszony az őrszobán van. Láttuk, ahogy az ablak jégvirágos üvege mögött reszkető kézzel kötözi kis batyuba a Misa után maradt emlékeket, láttuk, ahogy ráncos, szigorú arcát száraz zokogás rázza. Jaj, ha látta volna őt a fia is, aki elszigetelt, kétségbeejtő örültségével, gyerekes és vak szabadságvágyával már rég elapasztotta az anyja könnyeit!

Papp András

POST FACTUM

Tizenhárom bagatell

Noé harmadik galambja jutott eszembe a szelíd városi galambok láttán. A turisták általában kedvelik ezeket a madarakat, örömmel és jószágon etetik is őket, szórják feléjük a morzsákat, mintha volna vagy lehetne bármi közük is a galambok szelídségéhez.

Fehér, szürke és barna galambtoll. Pálcikaszzerű lábak. Földi értelemben szinte nincs is súlyuk. Törekény csoportzatuk a felsőbb régiók törvényei szerint fejlődött; ha kell, könnyebbek a levegőnél. És a gyerekek, kik mások, ha nem ők, időnként belegázolnak a sűrűjébe. A madarak pedig, ha ettől megijednek, magasba csapó szárnyaikkal egy pillanatra a közjük merészkedőt is magukkal ragadják. Valami furcsa örvény lehet ott. Szárnyszél. A madár már repül, de néhány szárnycsapásig, míg a gyermek termete fölé nem emelkedik, a gyermek is velük tart. De ő aztán valahogyan lassúbb és ügyetlenebb lesz, a galambok elhagyják, hiába van a keze a levegőben.

Maguk a városiak, akiknek a galambok jelenléte olykor talán terhes is, s bizonyos helyeken a közelségük egyáltalán nem kívánatos, a nálunk is bevált módon védekeznek ellenük. A tetők szélén lándzsaformás lemezek egymás fölött, három sorban. Ki-